

olduğu şekilde yorumlanabilir. Dulkadirli ulusu içinde yer alan bu grup daha sonra İfrâz-ı Zulkadriyye oymakları içerisinde görülmektedir. Diğer bir Karkın kolu da Dede Karkın adlı bir şeyhin Göksun'da bulunan zâviyesine hizmet etmekteydi. Hacı Bektâş-ı Velî *Vilâyetnâme*'sinde geçen "Dede Garkın" büyük ihtimalle aynı şahıs olmalıdır. Bugünkü Göksun halkı ne Dede Karkın ne de zâviyesiyle ilgili bilgiye sahiptir. Bunların yanı sıra Diyarbekir yöresinde Boz-ulus Türkmenleri arasında üç obaya ayrılmış, nüfusça az Karkın obaları görülmektedir. XVI. yüzyılda Birecik yöresiyle Mardin'in güneyinde Dede Karkın adlı köyler vardı; günümüzde ise Malatya'nın Yazihan ilçesine bağlı aynı isimde bir köy bulunmaktadır. Ancak bu ünlü Türk velîsinin mezarı büyük bir ihtimalle Göksun'daki zâviyesindedir. Yine Malatya'ya bağlı Türkmen cemaatleri içinde Carsten Niebuhr'un 1000 çadır olarak bildirdiği bir Dede Karkın cemaati daha vardı. Bu grup 1734 yılında Alacahan'a iskân edilmek istenmişse de daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Aynı şekilde Antep yöresinde 100 çadrlık bir Dede Karkın oymağı yaşadığı gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Saruhan sancağında Dede Karkınlı oymağı mevcuttu. Öte yandan Hamîd-ili (İsparta-Burdur illeri) sancağının Eğridir kazasında 250 vergi nüfuslu oldukça büyük bir Karkın oymağı daha vardı. Kaynaklarda bu Karkın oymağının Karamanlı boyuna tâbi olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Teke-ili (Antalya), İçel, Tarsus ve Adana sancaklarında Karkın oymakları görülmekteyse de bunların nüfusları azdı. 1102 (1691) yılında Rakka eyaletine yerleştirilen Beydili obaları arasında muhtemelen Antep yöresindeki Göçer Karkınlar'ın kolu olan bir Karkın obasının adı geçmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 397, 777, 1040 (Haleb); nr. 402 (Dulkadirli); nr. 561 (Bozulus); nr. 121 (Hamid); Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Behmen Kerîmî), Tahran 1338, I, 41; Yazıcızâde Ali, *Târîh-i Âli Selçûk*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1390, s. 22; *Vilâyetnâme* (haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 22; C. Niebuhr, *Voyage en Arabie*, Amsterdam 1780, II, 338; *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, Ankara 1946, s. 295; Cen-giz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, İstanbul 1963, s. 58, 78, 137; Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, İstanbul 1980, s. 312-314, 439-440, 461, 625; a.mlf., "Bozoklu Oğuz Boylarına Dair", *DTCFD*, XI (1953), s. 86-89, 101-102; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s. 51, 87, 107, 108.

FARUK SÜMER

KARLIDAĞ, Abdullah Cevdet

(bk. ABDULLAH CEVDET).

KARLI-İLİ

Batı Yunanistan'da bir Osmanlı sancağı.

Patras körfezinin kuzeyi ile Arta körfezinin güneyi arasında bulunan tarihî sancağın batısında İyon denizi, doğusunda Navpaktos (İnebahtı) dağlık yöresi bulunmaktadır. Osmanlı dönemindeki Karlı-ili adı "Karlo'nun (Carlo Tocco) toprakları" anlamındaki Karlo ilinden bozmadır.

Karlı-ili 1460-1821 arasında Osmanlı sınırlarına dahildi. Ancak etrafta bulunan Venedikliler, Franklar ve Güney İtalya'daki Aragon Krallığı'na karşı, kısmen de stratejik sebeplerle Osmanlılar'ın burasıyla ilgilenmeleri daha önceki tarihlere gitmektedir. Bölgeye kayda değer bir müslüman Türk yerleşmesi olmamışsa da XVIII. yüzyıldan itibaren daha çok ihtidâlar dolayısıyla yavaş yavaş İslâmî bir hayat belirmeye başlamıştır. Bu durum özellikle Vrahori (Agrinion) ve Zapandi (Megalohori) kasabalarında görülür. Günümüzde Yunanistan'ın Aetolo-Akarnania bölgesinin merkezi olan Vrahori esasen XVII. yüzyılda Osmanlılar tarafından kurulmuştur.

İlkçağ'larda bölge Aetolia ve Akarnania olmak üzere iki federasyona ayrılmıştı. Bizans döneminin ortalarından itibaren de Vonitsa, Aetos, Acheloos, Angelokastro ve Dragomesto piskoposluklarına taksim edilmişti. Osmanlılar zamanında Akarnania Ekseremere (Xeromeri) ve Vonitsa, Aetolia ise Engilikası (Angelokastro), Vrahori / Vrahor (Vloho) ve Valtos (Valtoz) kazalarına bölünmüştü. Kale isimlerine bağlı olarak yapılan bu taksimatın Osmanlılar öncesinde bölgenin yönetim merkezlerinin bulunduğu kalelere atfla belirlendiği anlaşılmaktadır. Engilikası Kalesi'nin kalıntıları bugün hâlâ aynı adla anılan köyün yukarısında mevcuttur. Aetos (Aydos), Dragomesto ve Vonitsa kale kalıntıları da günümüzde ayakta olmasına karşılık Vloho ve Valtos kaleleri tamamen kaybolmuştur.

Karlı-ili'nin insanları İlkçağ'larda genellikle yüksek kale duvarlarıyla çevrili şehirlerde yaşardı. Milâttan sonra 467'den itibaren Vandallar'ın, 548-549'dan sonra da Avarlar'la Slavlar'ın işgalleri neticesinde bölgedeki antik medeniyet kayboldu. Ayrıca 522'de meydana gelen büyük bir deprem Batı Yunanistan'ı tamamen tah-

rip etmişti. Milâttan sonra 587'den itibaren Avar-Slav koalisyonu bölgeye iyice hâkim oldu. Muhtemelen bu tarihten sonra çok sayıda Slav buralara göç etti ve yerleşim yerlerine Slav adları verdi. Bölgenin bu dönemden itibaren 750 yılına kadar olan tarihi neredeyse hiç bilinmemektedir. 750 yılı civarında Bizanslılar Kephalaria askerî bölgesini kurdular. 827 ve 829'da Arap korsanlarının Akarnania kıyılarını yağmaladığı kaydedilmektedir. 881 ile 886 yılları arasında merkezi Navpaktos olan diğer bir askerî vilâyet Nikopolis kuruldu. Bu tarihten sonra bölgenin yeniden hıristiyanlaşması ile Slavlar ve diğer işgalcilerin yavaş yavaş Helenleşme süreci başladı. Arap coğrafyacısı İdrîsî, XII. yüzyılın ortalarında Vonitsa'nın duvarlarla çevrili küçük bir ticaret şehri olduğunu yazmaktadır.

Haçlılar'ın 1204'te İstanbul'u alması ve Bizans İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Batı Yunanistan'da belli başlı merkezleri Arta (Narda) ve İonnina (Yanya) olan Epirus Despotluğu kuruldu. Aetolo-Akarnania da bu yeni devletin topraklarına dahildi. 1323'te İtalyan asıllı Giovanni Orsini despotluğuna başına geçti. 1346 yılında Sırplar Epirus ve Tesalya'yı zaptettiler. 1359'da Gjin Bue Shpata ve Peter Ljoshia idaresindeki Arnavut birlikleri Engilikası ve Arta'ya hâkim oldular. Bölge Arnavut tarihçiliğinde Shpata Arnavut Prensiği olarak tanımlanırken Yunan tarihçileri aynı dönemi "hırsız baronlar zamanı" şeklinde adlandırır. Bu devirde buralara ciddi sayıda Arnavut yerleşimi gerçekleşti. Osmanlı döneminde bölgede ihtidâ edenlerin büyük bir kısmı da esasen bu Arnavutlar'dır. Bölgenin 1521 ve 1562 tarihli en eski Osmanlı tahrirlerinde Arnavutlar'ın kurduğu ve Paleokatuna, Katuna, Lepura gibi Arnavutça adlar taşıyan yerleşim birimlerine ait kayıtlar bulunmaktadır.

1374'te Arnavutlar, Valtos'un kuzeyindeki stratejik öneme sahip Arta'yı ele geçirdiler. 1380'de Yanya Despotu Thomas Arnavutlar'a karşı Osmanlılar'dan yardım istedi; bölgeye Lala Şâhin kumandasında asker gönderildi. Dört yıl sonra da Timurtaş Paşa Arta'ya hücum etti. 1390'da Gazi Evrenos ve Yahşi beyler Arta'yı zaptettiler. 1399'da İyonya adalarını İtalyan dükü Carlo Tocco (I.) Vonitsa toprakları ile Zaverda köyüne saldırdı. Osmanlılar'ın yardımıyla Xeromeri bölgesindeki Kandili, Varnaka, Aetos ve Katochi kalelerini ele geçirdi. Aetolo-Akarnania'da hâkimiyet tesis etmek isteyen Carlo'ya karşı Arnavutlar ve İtalyanlar Osmanlılar'dan yar-

dım isteyince Teselya Valisi Yûsuf Bey Vonitsa'ya asker gönderdi (1400). Osmanlı askerlerinin büyük kısmı Aksu (Aspropotamo) ırmağını geçerken boğuldu. Daha sonra yapılan çatışmalarda her iki taraf da bir netice alamadı ve Yûsuf Bey ile Carlo arasında bir dostluk ve barış anlaşması imzalandı. Osmanlı kaynakları bu uzak bölgede yapılan sınır savaşları hakkında pek bilgi içermemektedir. Sadece Âşıkpaşazâde, 1385'te Timurtaş Paşa'nın Karlı-ili seferinden söz etmekle birlikte bu tarihte henüz bu isimde bir sancak olmadığı için adı geçen sefer Arta'ya yapılan hücum olmalıdır (Karlı-ili'nin adının nisbet edildiği Carlo ilk defa 1399'da ortaya çıktı, bölgeye nihaî hâkimiyeti ise 1416'dan sonra gerçekleşti).

1404-1405'te Carlo Dragomesto'yu aldı. Gjin'in yerine geçen Paul Shpata 1407'de Engilikasrı'nı Gazi Evrenos Bey'e verdi, fakat bir yıl sonra Carlo buraya hâkim oldu ve kaleyi de yıktırdı. 1410'da Carlo ve Paul Shpata ile hasım olan Arta hâkimi Muriki Shpata, Yanya hâkimi Esau Buondelmonti ile ittifak yaptı ve Teselya'daki Osmanlı birliklerinden yardım sağlayarak Vonitsa seferine çıktıysa da başarılı olamadı. Buondelmonti'nin ölümünden sonra 1411'de Carlo önce Yanya'yı ele geçirdi, ardından 1407'de Venedikliler'in yerleştiği Lepanto ile Arnavutluk'un elindeki Arta dışında kuzeyde Arnavutluk'tan güneyde Patras körfezine kadar bütün bölgede hâkimiyetini tesis etti.

1412-1413'te Carlo kızını Osmanlı kumandanı Mûsâ Bey ile evlendirdi, arkasından da Çelebi Mehmed'le iyi ilişkiler kurarak bir çeşit Osmanlı vasalı oldu. 1414'te Muriki Shpata ölünce yerine müslüman olan oğlu Yâkub geçti. Ekim 1416'da Carlo Yâkub'u öldürterek Yanya'dan İnebah-tı'ya kadar olan bölgenin tek hâkimi oldu. 1429'da ölen Carlo'nun beş oğlu ve pek çok kızı bulunmasına rağmen bu çocukların hepsi gayri meşrû olduğu için yerine yeğeni II. Carlo geçti. I. Carlo'nun oğullarından bazılarının hak iddia etmesi üzerine II. Carlo, II. Murad'dan yardım istedi. Padişah da Selâniki Venedikliler'den aldıktan sonra (1430) Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'yı Yanya'ya gönderdi ve Yanya böylece Osmanlılar'a teslim edildi. Bu arada I. Carlo'nun oğullarından bazıları müslüman olunca Karlozâdeler olarak bilinen ünlü Osmanlı ailesi ortaya çıkmış oldu. II. Carlo, küçük bir krallık halinde 1448'de ölümüne kadar Osmanlı vasalı olarak varlığını devam ettirdi. Yerine küçük yaş-taki oğlu III. Leonardo geçti. Venedikliler'in desteğini sağlama çabaları, Osman-

lılar'ın yeniden harekete geçerek 1449 Martında Arta'yı almalarına yol açtı. Fakat III. Leonardo'nun Vonitsa, Varnaka, Engilikasrı ve Lyon adalarını yönetmesine izin verildi. Ancak Leonardo 1460'ta Osmanlılar'a direnince Vonitsa dışında bütün topraklarını kaybetti. Bu durum kısmen Fâtihten Sultan Mehmed'in aynı yılda vuku bulan Mora seferiyle de ilgilidir. Âşıkpaşazâde ile Neşrî, İbn Kemal ve Hoca Sâdeddin Efendi, padişah tarafından ele geçirilen yerler arasında Karlı-ili Kalesi'nden de bahsederler ki bu bir sehiv olmalıdır. Zira 1460'ta neredeyse bütün Carlo arazisi yani Karlo-ili Osmanlılar'a geçmişti. Çağdaş Bizans tarihçisi Sphranzes, aynı dönem için Engilikasrı'nda bir Osmanlı subaşısı bulunduğunu yazmaktadır. Leonardo, Gedik Ahmed Paşa'nın seferinin ardından son tutunma yeri olan Vonitsa'yı ve Ayamavra'nın da dahil olduğu Lyon adalarını kaybedince İtalya'ya kaçtı.

Karlı-ili'nin merkezi önceleri Arta idi. Vali Fâik Paşa 1493'te burada kubbeli bir cami, medrese, hamam ve imaret yaptırarak bunlar için vakıf kurdu. Cami ve hamamın hâlâ ayakta olduğu bu külliye Batı Yunanistan'daki en önemli Osmanlı mimari eserlerindedir. 1521 tarihli Osmanlı tahrirleri, Fâik Paşa'nın Vonitsa çevresindeki ve Ayamavra'daki boş toprakları islah ederek yerleşime açtığını ve mülk edindiğini kaydetmektedir. Bu topraklar daha sonra paşanın oğulları Mustafa, Ahmed ve Mehmed beylerle nihayet torunu Süleyman Çelebi'ye intikal etmiştir. Fâik Paşa'nın adı, verimli Aksu deltasında pirinç üretiminin başlatılması vesilesiyle de geçmektedir. 1562 tarihli mufassal tahrir paşanın vakıf arazisi olan Surovigli köyü civarındaki çeltik üretimini kaydetmiştir (TK, TD, nr. 77, vr. 11^{a-b}).

Ayamavra'nın 1502'de kısa bir süre Venedikliler'in eline geçmesi üzerine Arta Karlı-ili'nden ayrılarak Yanya sancağına bağlanmış olmalıdır. Yeni sancak merkezi Engilikasrı'na taşınmakla birlikte Ayamavra kasabası, sancağın en önemli ve en fazla müslüman nüfusu barındıran yerleşim yeri olarak gelişimini sürdürdü.

Karlı-ili sancağında sadece üç kale muhafaza edildi. 367 numaralı 927 (1521) tarihli *Tahrir Defteri*'nden Ayamavra'da 120 kişilik bir garnizonla 149 azeb askerinin bulunduğunu, buna karşılık daha kenardaki Vonitsa ve Engilikasrı'nda aralarında imam, kethüdâ ve dizdarın da yer aldığı yirmi sekiz kişinin yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu toprakları dört zaîm ve 123 sipahi ile bunların silâhlı cebelü-

leri korumaktaydı. 1521'de bütün sancakta sadece iki cami ile üç mescidin yer alması, bu uzak bölgede bir sivil Türk ve müslüman iskânının gerçekleşmediğini gösterir. Camilerin ikisi de Ayamavra'da idi. Vonitsa ve Engilikasrı'nda ise mescidler bulunuyordu. °

Osmanlı yönetiminin ilk 150 senesinde bölge idarî açıdan iki kazaya ayrıldı; 1521'de 253 köyü bulunan Engilikasrı ve adadaki köylerinden başka kara kesiminde altı köyü bulunan Ayamavra, 1600 yılından sonra Engilikasrı, merkez dışında Eksere-mere, Vrahori, Valtos kazalarına taksim edildi. Osmanlı idarî görevlileri Eksere-mere'de oturmaya başladılar. Vonitsa da Ayamavra'dan ayrıldı. Böylece Karlı-ili altı kazadan oluşan bir idarî birim oldu. Bir ada olan Ayamavra dışında diğer kazalar anakarada idi. Vergi (cizye) düzenlemelerinde Ayamavra, Vonitsa ve Eksere-mere genellikle beraberce gruplandırılırdı. Diğer grubu ise Engilikasrı, Vrahori ve Valtos oluştururdu. 1022 (1613) tarihli cizye defterinde (BA, MAD, nr. 1348) görülen bu durum Kâtib Çelebi tarafından da *Cihan-nümâ*'da zikredilmiştir. Uygulama Osmanlı yönetiminin sonuna kadar bu şekilde sürdü.

Osmanlı döneminde Karlı-ili sancağı genellikle bir nüfus ve yerleşim hareketiyle dikkati çeker. XV. yüzyıldaki savaşlardan bölgenin çok etkilendiği âşikârdır. 894 (1489) tarihli cizye defterinde Engilikasrı kazasında 6818 hiristiyan hânenin bulunduğu kayıtlıdır. 1521 tahririnde bu rakam 253 köyde 9402'ye çıkmıştır ki bunda Osmanlı barışının etkisi açıkça belli olmaktadır. Bu durum 1562'ye kadar aynı şekilde kapasitesini zorlayarak devam etti. Zira genelde verimsiz ve kayalık olan arazi daha fazla nüfusu barındıramazdı. Aynı şekilde Ekseremere bölgesinde 1521'de yetmiş beş köyde 2706 olan hâne sayısı 1562'de 4363'e çıkmıştı. Elli dokuz köye sahip Engilikasrı'nda 1521'de 1760 hâne olan nüfus 1562'de 2708'e ulaştı. Ancak iç kesimdeki Vloho'da hiç artış gözlenmezken fazla dağlık ve ormanlık Valtos bölgesinde nisbî bir büyüme oldu. Bu da XV. yüzyılın savaş şartlarında iskân için güvenli bölgelerin tercih edildiğini, Osmanlı yönetimindeki huzur ve güvenlik ortamında dağlık bölgelerdeki fazla nüfusun düzlüklere indiğini göstermektedir.

Osmanlı öncesi ve Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde Karlı-ili taşra hayatı da çok az gelişmiştir. 1521'de 100 hânedan fazla nüfusu olan sadece on dört yerleşim biri-

minin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların en büyüğü 331 hâne ile bir ada kasabası olan Anatoliko idi. Bunu 286 hâne ile Pozikişte, 230 hâne ile Aetos, 218 hâne ile Mesolongi, 188 hâne ile Velagosta ve 170 hâne ile Dragomesto gibi kasabalar izliyordu. Sancak merkezi olan Engilikası 144 hâneye sahipti. 1521-1562 arasında bu yerleşim birimleri gelişti, bazıları iki misli kalabalıklaştı. Sancakta tesis edilen barış ve güvenlik, XVI. yüzyılda burada hıristiyanlar tarafından inşa edilen kilise ve manastır sayısındaki artıştan da belli olmaktadır. Meselâ 1491'de küçük bir XII. yüzyıl manastır kilisesi bulunan Myrtia'ya 1539'da büyük bir yeni kilise yapıldı. Bu arada eskisi de fresklerle tezyin edildi ve bunlar XVI. yüzyılın sanat değeri yüksek en iyi Yunan kiliselerine haline getirildi. Ayrıca Engilikası'nın güneyinde Gouria köyündeki Taksiarchi Kilisesi ile Xeromeri'de Konopina köyündeki Aziz Apostol Manastır Kilisesi süslemeleri de dikkat çekicidir. Karlı-ili'nde 927 (1521) tahrirlerinde on manastır kaydedilmişken bu sayı 1562'de yirmi dokuza ulaşmıştır. Aynı şekilde 1521'de Anatoliko'da iki, Engilikası'nda bir manastır mevcutken 969'a (1562) kadar birer yeni manastır inşa edilmiştir. Bu durum ve hıristiyan toplumunun refah seviyesindeki nisbî gelişme Osmanlılar'ın dinî politikalarındaki pragmatik tavırlarının bir sonucudur.

927 (1521) ve 969 (1562) tahrirleri, Karlı-ili'nde tarım ve hayvancılık alanlarında ciddi ilerlemelerin yaşandığı bölgede pirinç üretiminin başlatıldığını, tahıl ziraatı ve şarapçılığın geliştiğini, orman ürünlerinde artış olduğunu açıkça göstermektedir. Özellikle dericilikte kullanılan meşe palamudu önemli gelir kaynağıydı. Aynı şekilde sadece Aksu deltasındaki balıkçılıktan hazineye 260.124 akçe, Karlı-ili genelindeki koyunculuktan ise 1521'de 142.000 akçe gelir kaydedildiği, bu miblağın 284.000 baş hayvana tekabül ettiği ve hâne başına ortalama yirmi beş koyun demek olan bu durumun o günkü şartlarda ciddi bir servet olduğu anlaşılmaktadır. Sancağın kıyı kesimindeki beş iskele üretilen malların dışarıya pazarlandığı yerlerdir. Bunlardan kuzeyde Amvraki 1521'de 14.000 akçe, Dragomesto 7586 akçe ve Anatoliko 7250 akçe gümrük resmi gelirine sahipti.

Karlı-ili'nde XVII. yüzyılda hızlı bir gerileme oldu. 1052 (1642-43), 1061 (1651), 1088 (1677-78) ve 1095 (1684) yıllarına ait cizye defterlerinde bu süreci takip etmek mümkündür. 1562 ile 1684 yıl-

ları arasında Vonitsa ve Ekseremere kazaları hıristiyan nüfusunun dörtte üçünü kaybetti. Yine 1562-1677 arasında Engilikası nüfusunda üçte iki, Valtos'ta ise üçte biri nisbetinde azalma oldu. Bu durum İslâmlaşma yüzünden değildir. İslâmlaşma sadece Engilikası ve Vloho bölgelerinde etkili olmuştur ve 1562 tahririne göre henüz başlangıç aşamasındadır. Nitekim sadece Pozikişte köyünde 229 hânedan on sekizi müslümandır. Bunlardan onu da yeni ihtidâ etmiştir. Esasen imparatorluğun bütün Balkan eyaletlerinde görülen bu nüfus kaybı, kısmen Girit savaşları yüzünden bölgede bozulan huzur ve asayiş sonucu artan çete ve gerilla faaliyetleriyle Osmanlılar'ın denetimlerinin zayıflaması sebebiyledir. Karlı-ili'ndeki hıristiyan nüfus kaybında iki yeni müslüman kasabasının kurulması da pay sahibi olabilir. 1670'te buraları dolaşan Evliya Çelebi, bölgede 1562'den sonra kurulmuş olan Zapandi ve Vrahori kasabalarından bahseder. Onun nüfusla ilgili verdiği rakamların doğruluğu şüpheli olsa da camileri, okulları, hamamları bulunan bu iki kasabanın önemli İslâmî merkezler olduğu kesindir.

1683'te başlayıp 1699'da Karlofça Antlaşması ile sonuçlanan savaş bölgede çok büyük tahribata sebep olmuştur. Nitekim Vonitsa ve Ekseremere kazalarında 1684'te toplam 1126 hâne mevcutken bu rakam 1732'de 913'e inmiştir. Savaş sırasında Vonitsa Venedikliler tarafından ele geçirildi ve Karlofça Antlaşması ile de onlara bırakıldı. Etraftaki köylerin birçoğu Osmanlılar'da kaldıysa da bu durum artık sembolik bir hâkimiyetti. 1702'de Zapandi kasabası müslümanlarından Bâbüâlî'ye yazılan bir mektupta cami, hamam ve Hızır Ağa Vakfı'nın hıristiyanların işgali sırasında yıkıldığı bildirilmektedir. Bunun üzerine Eğriboz valisi durumu incelemekle görevlendirilmiş, vali yıkılan eserlerin yeniden yapılması için gereken parayı göndermiştir. Venedikliler'in ulaşamayacağı kadar içeride bulunan Engilikası, Vrahori ve Valtos'da 1684-1732 arasında yeniden bir gelişme kaydedildi. Buralarda toplam hâne sayısı 1524'ten 1813'e çıktı. Bunlardan 189'u müslümanlardan oluşuyordu.

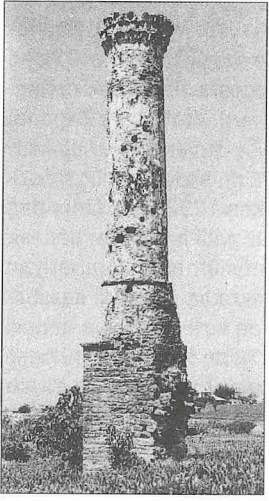
Bu hızlı nüfus kaybından endişeye düşen Bâbüâlî 1732'de bir heyet gönderecek Karlı-ili'nin yeni bir tahririni yaptırdı. Müslümanların da dahil edildiği bu tahrir artık İslâm'ın bölgeye ciddi olarak yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Buna göre Anatoliko'da müslüman nüfus altı

hâne ve bir imam, Gouria'da on sekiz hâne (bunların ikisi yeni mühtedi), Neohori'de on iki hâne (on üç hıristiyan), Vloho kazasındaki Velagosta altmış sekiz hâne (sekiz hıristiyan). Vrahori ve Zapandi kasabalarında ise durum daha açıktır. Vrahori'de 1642'de sadece on üç hıristiyan hânesi varken 1732'de altmış beş müslüman, otuz yedi hıristiyan hânesi, 1809'da 500 müslüman 100 hıristiyan hânesi bulunmaktadır. Zapandi kasabasında da 1642'de kırk hıristiyan hânesi mevcutken 1732'de bu sayı yirmi beşe düşmüş, müslüman hâne sayısı da elli altı olarak tesbit edilmiştir. 1809'da ise seksen müslüman hânesine karşılık kırk hıristiyan hânesi kaydedilmiştir. Vrahori'de bulunan kırk yahudi hânesi de buranın ekonomik açıdan önemli bir yerleşim birimi olduğunun göstergesidir.

1732 ile 1815 yılları arasında müslümanlar da dahil Karlı-ili'nin nüfusu tekrar iki misline çıktı. Fransız seyyahı Pouqueville, Osmanlı istatistiklerine dayalı olarak bölgedeki köylerin hâne sayısını ayrıntılı biçimde yayımlamıştır. Aynı zamanda Tepedelenli Ali Paşa'nın özel doktorluğunu yapan Pouqueville Osmanlı belgelerini de görmüş olmalıdır. 1805 ve 1809 yıllarında bölgeyi dolaşan İngiliz seyyahı William Martin Leake de ayrıntılı bilgiler vermektedir. Osmanlılar'a karşı son derece olumsuz olan Leake, bununla birlikte Tepedelenli Ali Paşa'ya kadar Karlı-ili Yunanlıların rahat içerisinde olduklarını yazmaktan kendini alamamıştır (*Travels*, III, 540). Gerçekten de bu devrin gözle görülür bir güvenlik ve refah dönemi olduğu açıktır. Yunanlılar ticaretle meşgul oluyorlardı ve Derbend ağası ile aralarında iyi ilişkiler vardı. Ali Paşa'dan önce burada bulunan Derbend ağasından saygıyla bahsediyorlardı. Ayrıca Karlı-ili'nin doğrudan devlet hazinesine bağlı olması da (hassa) onlara avantaj sağlıyordu. Karlı-ili'ndeki bu durum, bölgede pek çok yeni kilise ve manastır inşa edilmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Son derece itinalı tezyin edilmiş bu eserler çoğunlukla İslâm mimari etkisi taşımaktadır. Bunların en iyi örneklerini Aetos'taki Aya Nikolas (1692), Sivista (Ellinikon) köyündeki Aya Yorgi (1696) kiliseleriyle Panaya Porta (1726), Panagia Ligovitsi (1741), Profitis Ilias (1760) manastırları oluşturur.

XVIII. yüzyılda, 1642'de sadece 175 hâne nüfusu bulunan Mesolongi köyü sancağın en gelişmiş ticaret merkezi oldu. Dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı kasaba duvarlar ve burçlarla tahkim edildi.

Karlı-ili
sancağına
bağlı
Zapandi
kasabasındaki
XVII. yüzyıla ait
Hızır Ağa
Cami'i'nin
minaresi
(Machiel Kiel
fotoğraf arşivi)

Leake, burada 1805'te tamamı hıristiyan Yunanlı olan 1000 hâne ve yaklaşık 4600 kişinin yaşadığını kaydetmiştir.

1800 yılı civarında Yanya Valisi Tepedenlenli Ali Paşa Karlı-ili üzerinde de otoritesini tesis etti. 1799'da Venedik Cumhuriyeti'nin sona ermesi, Ali Paşa'ya 1684'ten beri Venediklilerin elinde bulunan Vonitsa'yı geri alma imkânı verdi. Ali Paşa daha sonra Karlı-ili ile adalar arasında ki trafiği kontrol etmek için kıyıda Aziz George ve Tekke kalelerini inşa ettirdi (Tekke Kalesi Evliya Çelebi'nin 1670'te anlattığı Dizdar Hasan'ın Halvetî Tekkesi alanında inşa edilmiştir). Her iki kale de günümüzde hâlâ ayakta. Ali Paşa'nın katı yönetimi bölgede Osmanlılar'a karşı giderek ciddi rahatsızlıkların oluşmasına yol açtı. Bu yüzden Karlı-ili, 25 Mart 1821'de başlayan Yunan isyanına daha başlangıçta katıldı. Şiddetli geçen savaşlar sırasında özellikle iki müslüman kasabası Zapandi ile Vrahori tamamen yerle bir edilerek halkı ya öldürüldü ya da sürüldü. Savaşın en kritik dönüm noktasını, sancağın en büyük kasabası olan müstahkem Mesolongi (Missolonghi) kuşatması teşkil etti. Yunanistan bağımsız olduktan sonra Osmanlı döneminin bütün izleri silinerek Vrahori yeniden inşa edildi, Karaha-Nomos (Aetolo-Akarnania) bölgesinin merkezi oldu, 1936'da adı Agrinion olarak değiştirildi. Zapandi kasabası ise yeniden inşa edilmedi. Vonitsa yakınlarındaki iki kale ve özellikle Hızır Ağa Camii'nin yalnız minaresi boş bir alanda hâlâ İslâmî geçmiş hatırlatırcasına ayakta durmaktadır. İslâmî kültürel hayat, camiler, okullar, hamamlar, tekkeler, sanat ve edebiyatla günlük yaşantı artık sadece Osmanlı arşivleri ışığında yeniden ortaya konulabilir. Zira günümüzde bölgede Karlı-ili ismi bile hâfızalardan silinmiş durumdadır.

Vrahori zamanımızda 40.000 nüfuslu bir ziraat ürünleri ticareti ve endüstri merkezi olarak gelişti. Bölgenin en kuzey ucunda Osmanlı kervansarayı etrafında kurulan Karavasara köyü (1562'de 125, 1805'te kırk hâne) bugün Amphilochia adıyla anılmakta olup bu kesimin en büyük ikinci kasabasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 367; BA, MAD, nr. 561, 1348, 15190, 15232, 17820; TK, TD, nr. 77, vr. 11^{a-b}; TK, MAD, nr. 6509; Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ali Haydar Alpagot – Fevzi Kurdoğlu), İstanbul 1935, s. 370-377; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 620-637; F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1820, III, 138-139, 520-525; W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, I, 106-174; III, 488-578; IV, 1-43; E. Oberhummer, *Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien und Leukas im Altertum*, München 1887; A. Philippson – E. Kirsten, *Die griechische Landschaften, II, Der Nordwesten der griechischen Halbinsel*, Frankfurt-Main 1952-53; D. M. Nicol, *The Despotate of Epirus*, Oxford 1957, tür.yer.; F. Babinger, "Beiträge zur Geschichte von Qarly-eli vornehmlich aus osmanischen Quellen", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, München 1962, I, 370-377; W. Miller, *The Latins in the Levant, A History of Frankish Greece*, New York 1965; G. Schiro, *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo, prologomeni, testo critico e traduzione=Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Roma 1975; a.mlf., "Il ducato di Leukada e Venezia fra il XIV° e XV secolo", *Byzantinische Forschungen*, V, Amsterdam 1977, s. 353-378; A. Paliouras, *Vizantini Aitolokarnania, Symvoli sti vizantini kai metavizantini mnimeiki techni*, Athens 1985, tür.yer.; S. Lauffer, *Griechenland, Lexikon der historischen Stätten*, München 1989, tür.yer.; A. K. Orlandos, "Vizantina mnimeia tis Aitolokarnanias", *Archeion Vizantinon Mnimeion tis Ellados*, IX, Athens 1961, s. 3-112; L. Vranousis, "Tò chronikòn Ionanion kat'anékdoton dimodí epitoumis", *Epetiris tou Mesaionikou Archeiou*, XII (1962), s. 57-115; A. Luttrell, "Vonitsa in Epirus and its Lords: 1306-1377", *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, n.s., I (XI), Roma 1964, s. 131-141.

MACHIEL KIEL

KARLI-İLİ BEYİ MEHMED BEY KÜLLİYESİ

Üsküp'te

XV. yüzyılın sonlarına ait külliye.

Üsküp'ün güneybatısında Gazi Menteş mahallesinde Fâtiḥ Sultan Mehmed Köprüsü'nün (Taş Köprü) batı yanında yer almaktaydı. Külliyesi oluşturan cami, türbe, imaret ve medrese 1925 yılında yıktırılmış olup arsasına orduevi ve posta binası yapılmıştır. Bânisi olan Mehmed Bey hakkında yeterli bilgi bulunmamakta, II. Bayezid'in kızlarından birinin oğlu olduğu tahmin edilmektedir (Ayverdi, *Avrupa'da*

Osmanlı Mimârî Eserleri III/3, s. 248). Kaynaklarda Karlı-ili Beyi Mehmed Bey, Karlı-ili oğlu Mehmed Bey, Karlı-ili Mehmed Paşa ve Karlızâde gibi unvanlarla zikredilmektedir (Evliya Çelebi, V, 556; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III/3*, s. 259; Bogoević, *Osmanliski Spomenici vo Skopje*, s. 102). Külliyyeye ait vakfiye mevcut değildir.

Cami. Eski fotoğraflara ve tarihî belgelere göre mihraba dik uzanan üç nefli cami, dikdörtgen planlı bir harimle bunun kuzeyinde yer alan beş bölümlü son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Batı duvarı bünyesinde yer alan minaresinin burmalı bir görünümüne sahip olması sebebiyle halk arasında Burmalı Cami olarak da anılmaktadır. Bir sıra düzgün kesme taş ve iki sıra tuğlanın almasıyla oluşmuş olarak uygulanmasıyla inşa edilen yapıda taşlar dikine tuğlalarla kuşatılmıştır. Örtü sistemi olarak harimde tekne tonoz, son cemaat yerinde ise kubbe kullanılmıştır. Eserin doğu ve batı cephelerinde alt ve üst seviyelerde ikişerden dört, güney cephede altta iki, üstte üç, kuzey cephede kapının üstünde ve iki yanında birer pencere vardır. Üst sıra pencereleri sivri kemerli olup ahşap lentoludur. Alt taraftaki pencereler düz lentolu ve taş sövelidir. Açıklıkların lentoları üzerinde sağır alınlıklı sivri formda çifte tahfif kemeri bulunmaktadır. Kemerler taş ve tuğlanın alternatifi biçimde istifile örülmüştür. Beden duvarları testere dişi iki sıra tuğla saçakla nihayetlenmekte olup doğuda ve batıda üçer, güneyde ise iki çörtlen mevcuttur.

Yapının kuzeyinde yer alan beş bölümlü son cemaat yeri, silindirik gövdeli mermer sütunlara mukarnaslı bölümlerle vassıyla oturan sivri kemerlerle dışarıya açılmaktadır. Bu kemerlerde iki sıra tuğla ve bir sıra düzgün kesme taşın dikey istifile iki renkli örgü etkisi sağlanmıştır. Pandantiflerle geçişi temin edilen kubbe dıştan sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Son cemaat yerinin üç cephesi de üstten taştan bir sıra silmeyle sınırlandırılmıştır. Kemerler arasında kalan kısımlar cephelerde olduğu gibi taş ve tuğlaların almasıyla kullanılmasıyla örülmüştür. Düzgün kesme taş döşeli son cemaat mahallinin yan bölümleri orta kısma göre daha yüksek tutulmuş olup ek sende kapı yer almaktadır. Bu kapı üzerinde olması gereken ve camiyle birlikte ortadan kalkan üç satırlık Arapça celi neşih kitâbesine göre Mehmed Bey tarafından yaptırılan caminin inşası 900 yılının Zilhicce ayında (Eylül 1495) tamamlan-